

Dröm om svunnet paradis etablerade idealbild av Tagore

Tagore verkade under de sista decennierna av sitt liv också som uppskattad bildkonstnär, med utställningar runt om i världen. Denna tavla från 1934 finns nu i Rabindra Bhawan i Shantiniketan.

Steket in i det moderna samhället skapade vitt skilda reaktioner. I Sverige fanns alltsedan 1890-talet ett starkt intresse för den egna historien och för den nationella identiteten. Tidstypisk var även fascinationen inför det exotiska. Drömmar om främmande kulturer erbjöd en tillflykt undan en komplicerad samtid. Mot denna bakgrund blir intresset för Nobelpristagaren Rabindranath Tagores diktning förståeligt.

I en tid då västerlandet tycktes vara hotat av upplösning och då

industrialismen tedde sig som en återvändsgränd föreföll **Rabindranath Tagore** kunna ge löften om en återkomst till ett svunnet paradiset. **Anders Österling** uttryckte detta förhållande i sin reseskildring *En fläkt av Indien* (1923):

”Över västerlandets litteratur regna industrialismens sotflagor, och ingen drömmare får där gå i vita kläder. Tagores diktning måste hos oss väcka föreställningar om en övernaturligt tidig sommargryning, en morgon före morgonen där vi vandra i ett genomskinligt landskap, där solen har en annan ställning än vi någonsin förr ha skådat.”

Tagore togs emot som en kunglighet under sina besök i västvärlden åren efter Nobelpriset. Uppståndelsen kring honom påminner om den intensiva mediabevakningen kring **Maharishi Mahesh Yogi** eller **Dalai Lama** under senare delen av 1900-talet. Karismatiska personer som i egenskap av företrädare för österländsk filosofi spelar en central roll då element av främmande kulturer assimilerats i den västerländska kulturen.

Kortvarigt intresse i Sverige

Det enastående mottagande Tagore fick under sina båda besök i Sverige 1921 och 1926 och den berömmelse han kom att få är av stort intresse, även om Tagorekulten blev ett kortvarigt fenomen. Efter en strid ström av översättningar åren efter Nobelpriset mattades Tagores popularitet mot slutet av 1920-talet för att därefter nästan helt upphöra. I den andra delen av *Världen bortom västerlandet* (1988) gör historikern **Åke Holmberg** en negativ värdering av intresset för Indien efter Tagores nobelpris:

”Tagore var en episod i Sverige. När festtalen var hållna återgick allt till ordningen, den dvalliga försöffningens töcken sänkte sig åter över Orienten. Bakom övertygelsen att Österlandet inte förmådde lära av västerlandet låg en folkpsykologi, som utrustade turkar, perser och indier med en passivitet under ödet som förkvävde alla nya ansatser.”

Föreställningen om det vegetativa och passiva österlandet har funnits under lång tid. Den ligger emellertid nära en annan tanke, nämligen den att Indien representerar en högtstående andlig odling som är överlägsen den rastlösa västerländska kulturen. Också denna tanke har en lång historia, och den återkom med stor kraft under senare delen av 1900-talet.

Engagerad i reformrörelse

Rabindranath Tagores livskarriär kan knytas till de gränsöverskridande processer som florerade kring sekelskiftet 1900. Farfadern, den förmögne **Dwarkanath Tagore** (1794-1846), reste till England där han togs emot som ”prins Dwarkanath” av Drottning **Victoria** och umgicks med **Charles Dickens** och andra ledande personligheter. Prinsens son, **Debendranath Tagore** (1817-1905), blev den drivande kraften i Brahmo Samaj, en hinduisk reformrörelse som var mycket inflytelserik vid denna tid.

Brahmo Samaj sökte reformera hinduismen och tog avstånd från tron på reinkarnationsläran, från polyteism och polygami samt från underkastelsen under Vedaskrifternas auktoritet. Rörelsen sökte även stärka kvinnans ställning. Särskilt uppmärksammas blev kampanjen mot sati, änkebränning. Brahmo Samaj hade i sin monoteism mycket gemensamt med västerländsk kristendom och stöddes också främst

av den västerländskt influerade eliten i Bengalen. I denna elit intog alltså släkten Tagore en framstående plats.

Rabindranath Tagore blev sekreterare i Brahma Samaj 1884. Till skillnad mot sin far blev han med tiden allt liberalare i sociala frågor. Så försökte han exempelvis placera icke-brahminerna i ledande ställningar inom rörelsen. Hans tidiga engagemang märktes senare bland annat i att han aldrig behandlade reinkarnationsläran i sina böcker och att han avvisade all form av polyteism i traditionell hinduisk mening. Den Tagore som blev känd efter Nobelpriset kan därför inte sägas ha varit en ortodox hindu.

1878 gjorde Tagore en resa till England. Tanken på en syntes mellan öst och väst tog form hos honom och utvecklades under ett andra besök i England 1890. Tagores beundran för den engelska kulturen dämpades dock kring 1905, då antibrittiska stämningar vuxit fram i Bengalen. 1912 reste han åter till Europa och medförde då ett antal dikter som han skrivit efter en tids sjukdom. Han översatte dem själv till engelska och kallade samlingen *Gitanjali* (Sångoffer). Tagore introducerades i Londons kulturella elit. Han träffade **William Butler Yeats**, som senare skrev ett berömande förord till *Gitanjali*. Boken publicerades i mars 1913 och trycktes om tio gånger redan före Nobelpriset i november 1913.

Tagore var inte personligen närvarande i Stockholm för att ta emot priset året därpå (till följd av det pågående världskriget) utan besökte Sverige först i maj 1921, och dessutom i augusti och september 1926. Upptäcktsresanden **Sven Hedin** mottog Tagore som gäst under besöket 1921 och träffade honom även flera gånger under sina resor i Asien. Den bild Hedin gav av Nobelpristagaren i *Stormän och kungar* (1950) är typisk för mytbildningen kring Tagores person:

”I timal kunde den unge Rabindranath sitta orörlig i sin trädgård och begrunda i djup andakt. Ekorrharna kilade över hans skuldror och morgonfriska sångfåglar satte sig på hans huvud och knän. I sitt hem var han omgiven av litteratur och musik och han älskade Upanishaderna och andra urgamla heliga indiska skrifter, i vilkas utgivande i nya upplagor han senare tog del.”

”Vid germanens sida”

Artikeln ger även en ögonblicksbild från Tagores besök i Stockholm 1921. Hedin blev imponerad av Tagore: ”Det var en syn att se den ståtliga indiske skalden vid den lika präktige germanens riksantikvariern **Montelius** sida i öppen vagn åka till den förres bostad i Grand Hotel”. Hedins tyskvänlighet är välkänd, och i denna skildring har Tagore fått förkroppsliga den gamla tanken på ett gemensamt ursprung för de nordeuropeiska och de indiska folken. En skildring av Tagores besök i Stockholm gavs också av ärkebiskopen **Nathan Söderblom** i boken *Sundar Singhs budskap* (1923). Denne indier var en hindu som konverterat till kristendomen och som därigenom rönt uppmärksamhet i västvärlden. Ett avsnitt av boken ägnas Tagore, som skildras i samma anda som präglar så många andra beskrivningar av hans person:

”Det är således ett mänskligt, icke ett nationellt ideal, som Tagore, med all sin iver för de indiska språkens och de indiska nationernas framtida självständighet och självstyrelse, uppställer för Indiens folkvärld. Hur nära dessa ämnen lågo honom om hjärtat, kunde den bevittna, som helst på tu man hand eller i en liten krets fick höra Tagore uttala sig. Han är en idealgestalt både till kropp och själ: Ren hög luft omgiver honom. När han stod där och mässade fram sina föredrag lik Indiens

barder och offerpräster på en hög och spröd falsett-ton, verkade han så världsfrämmande, och hans åthävor voro så högtidliga, avmätta och tronande, att man blev helt överraskad över att i det enskilda samtalet förnimma hans meddelsamhet och iver.”

Innan Tagore kom till Sverige besökte han Köpenhamn under några dagar. I Svenska Dagbladet den 23 maj gav signaturen ”Quelqu’une” (**Märta Lindqvist**) en livfull skildring av besöket i Köpenhamn:

”Rabindranath Tagores andra dag i Köpenhamn gynnades av ett strålande högsommarväder ända från förmiddagen, då Tagore tillsammans med danska vänner företog en biltur uppåt Nordsjälland, till kvällen, då Köpenhamns studenter hyllade honom med ett ståtligt fackeltåg efter hans uppläsningafton i Studenterforeningen.”

Märta Lindqvist lägger stor vikt vid skaldens behagliga yttre:

”Hans rörelser äro ytterst få, mest sitter han orörlig i sin karmstol med armarna på dess armstöd, huvudet höjt, men blicken nedåtriktad, stundom slår han upp ögonen bakom den guldbågade pincenesen – det enda västerländska i hans apparation – och man möter blicken ur de lysande, mörka ögonen, mild, vacker, uttrycksfull. Hans hy är märkvärdigt ljus, han verkar en solbränd vit man; dragen äro rena och ädla. En renhjärtad idealist och drömmare är det intryck man får vid ett flyktigt sammanträffande med Tagore; det Kristusliknande i hans ansikte och gestalt bidrar givetvis härtill.”

En gästande orientalisk vishetslärare kunde uppenbarligen få ett starkt gensvar redan vid denna tid. Då element av en främmande kultur introduceras i en ny miljö är det av stor betydelse om denna introduktion understöds av människor som har ett högt anseende i den mottagande kulturen. Dessa personer legitimerar de nya signalerna och möjliggör därmed ett ökat inflöde av nya idéer. Från 1916 etablerade sig Lindqvist som journalist i Svenska Dagbladet och skrev till en början i huvudsak artiklar om film, mode och dans. Från mitten av 20-talet, alltså kort efter mötet med Tagore, utvecklades hon alltmer i kristen riktning och intresserade sig för ämnen som Frälsningsarmén och Sjömanskyrkans verksamhet i utlandet. Skildringen av Tagore förberedde denna nyorientering hos henne. Efter första världskriget sökte hela Europa efter en andlig förnyelse.

Projicerings på Tagore

Detta behov kunde ibland, som i fallet Tagore, ge upphov till onyanserade projiceringar. Märta Lindqvist betraktar Tagore som en ”solbränd vit man”, och Sven Hedin låter honom presidera vid ”den präktige germanens riksantikvarien Montelius” sida. Tönen i Märta Lindqvists artikel är drömmande, trots att det samtal som hon refererar till i sin artikel snarare borde ha stimulerat till en kritisk diskussion:

”Jag sätter mig ej upp mot lag och regering, förklarar Tagore, och Indien har varit med om inkräktelser och främmande styresmän förr. Men skillnaden har varit den, att inkräktarna då bosatt sig i landet, betraktat det som hemland, sammansmält med vårt folk och fått Indiens intressen till sina egna. Nu äro förhållandena annorlunda. Jag kan ej gilla ett främmande herravälde, vars representanter undandraga sig all kontakt med folket,

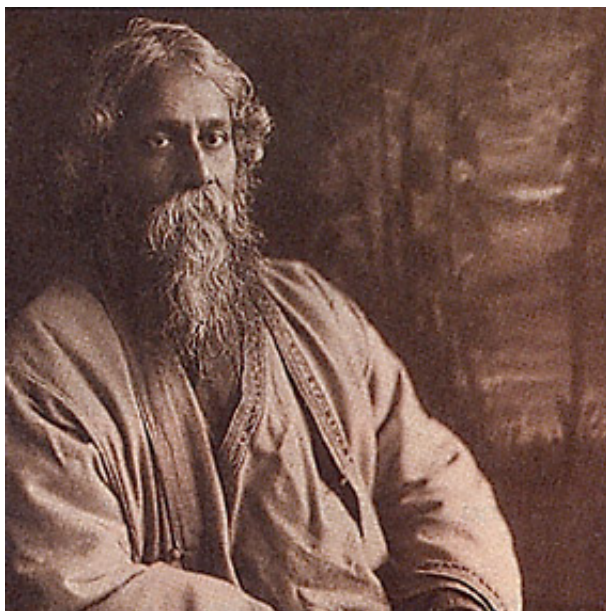
framförallt i andligt avseende. Engelsmännen säga: Indien är inbördes splittrat. Om vi lämnade landet åt sitt öde skulle resultatet bli kaos. Jag svarar: splittring har förekommit även i andra länder och det är varje lands ensak att ena och försona. Att artificiellt hålla de inom Indien stridande krafterna i lugn och ordning betyder ej utplånande av orsakerna till slitningarna. England hyser intresse, ej kärlek, för Indien och dess intresse är slaktarens för gödboskapen. Det är detta exploaterande av vårt land i själviska syftens tjänst som jag ej kan gilla.”

Kritiken mot engelsmännen är anmärkningsvärt hård och torde vara en del av förklaringen till Sven Hedins entusiasm över Tagores budskap och person. När audiensen är slut avslutar emellertid Lindqvist sin beskrivning av Tagore i en mer högstämmd ton:

”Hans följeslagare manar på honom; middagen på Nimb väntar, därefter Studenterforeningen, därefter fackelhyllningen och därefter äntligen vilan – men den blir kort, ty dagbräckningen plägar finna åldringen vaken, försänkt i meditationer och betraktelser, hämtande näring till det inre liv av vars renhet och frid glimtar återspeglas i hans diktning.”

Skymmer kritiken av väst

Bilden av den halvt gudomliga skalden skymmer den skarpa kritik mot västerländsk kultur som han framför. Detta drag i rapporteringen från Tagores besök i Köpenhamn återkommer i skildringarna av hans vistelse i Sverige. Tagore anlände till Malmö på kvällen den 22 maj och mottogs ”med skallande hurrarop, för vilka han tyst tackade”. Efter att ha mottagit en bukett blommor och hållit ett kortare anförande fortsatte Tagore resan norrut: ”Tåget avgick i ordinarie tid kl. 10,55 e. m. under förnyade hurrarop från mängden”. Till Stockholm anlände han med sitt resällskap följande morgon och möttes på perrongen av ”svenska akademiens sekreterare dr **Karlfeldt**, grevinnan **Willamowitz-Moellendorff**, författarinnan **Fia Öhman** m.fl.”. Även här hade en stor folkmassa samlats, och ”de böljande människoskarorna” utanför stationsbyggnaden ”mottogo Tagore med tystnad och blottade huvuden”. Tagore for med ”d:r Karlfeldt i bil” till Grand hotell. Under mottagningen på kvällen uttryckte Tagore en önskan att få resa över landet med flygplan, vilket han dock avråddes från.”

Efter det furstliga mottagandet höll Tagore ett anförande i Stockholm på kvällen den 24 maj. Arrangemanget var ståtligt även här, vilket framgår av ett reportage i tidningen Upsala den 27 maj: ”Tribunen var förvandlad nästan till ett orangeri, med en kolossal flaggdekoration i fonden, talarestolen alldeles dold i blommor”. Under anförandet förnam

artikelförfattaren, friherrinnan **Annie Åkerhielm**, "liksom en fjärran, fjärran reflex av den religiösa extas som är Österns

hemlighetsfulla egendom".

Likafullt måste budskapet ha varit nedslående för åhörarna. Tagore skilde i sitt anförande mellan två makter, den skapande och den förstörande. Den förra makten binder "individ till individ och folk till folk", och representeras både av **Buddha** och av **Jesus**. Den förstörande makten däremot, "den materiella makt som är västerns sårmarke, som söndrar och undertrycker folken och våldför folksjälarna så som dess europeiska fabrikkorstenar svärta Ganges, den underliga flodens böljor – denna är den förstörande".

Åkerhielm framhåller att Tagores storhet uppfattats klarast i Tyskland, "det europeiska land där folksjälarna genom sin filosofiska och mystiska läggning är närmast besläktat med Indiens". Domen över engelsmännen är desto hårdare: "ett skall aldrig mera lyckas England: att åter draga glömskans slöja över Indien och vad därstädes sker". Överlag hade Tagore de största framgångarna i Tyskland, medan han i England och i Frankrike mest uppmärksammades av en intellektuell elit.

Gäst hos Nathan Söderblom i Uppsala

Åkerhielm debuterade som författarinna omkring år 1900 och ägnade sig sedan åt journalistik. Hon företrädde enligt Svenska män och kvinnor (1955) "en konservativ uppfattning" och såg som sin uppgift "att försöka stärka människornas plikt känsla för att skapa en motvikt mot all slapphet och alla upplösande tendenser i tiden".

Uppenbarligen hade aristokraten Åkerhielm sett en själsfrände i Tagore. Hennes tyskvänlighet erinrar om Sven Hedins svärmeri för det germanska, och liksom Hedin ser Åkerhielm en bundsförvant i den indiske poeten.

Tagore hann även med ett besök i Uppsala innan han fortsatte färden till Oslo. Han besökte ärkebiskopshuset och orienterade sig under Nathan Söderbloms ledning i området kring Odinslund. Därefter följde i ekumenisk anda ett besök i Domkyrkan. Där hyllades Tagore av domkyrkokören (som framförde både svensk folkmusik och sakral musik) och av studentkåren, vars ordförande höll ett tal till skalden på franska. Tagore tackades för vad han givit åt mänskligheten och därmed särskilt åt "nous étudiants de cette université la plus boréale que vous avez visitée".

Överallt möttes alltså Tagore av hyllningar oavsett den misstro mot västerlandet som han gav uttryck för. De kritiska rösterna var få, även om de inte saknades helt. I *Modern mystik* (1930) uttryckte religionshistorikern **Tor Andrae** sina betänkligheter mot intresset för österländsk religion:

"Europa och ännu mer Amerika ha länge hemsökts av en ström av skönlockiga och mörkögda österländska profeter, som alla tyckas finna marknad för sin förkunnelse. Som deras introduktörer och apostlar uppträda en del gott folk, som äro mer österländska än orientalerna själva och icke kunna nog nedsätta Europas kultur och religion i jämförelse med österns visdom."

Andrae vänder sig även direkt mot Tagorekulten:

"Enstaka röster hylla honom som västerlandets andlige räddare. Allt detta ehuru han säga mycket oartiga sanningar om vår västerländska kultur, sanningar som

kanske skulle vara bittrare att höra om de icke sagts förut av våra egna kulturkritiker, och ehuru hans åskådning med dess estetiska naturdyrkan och dess försök att sammansmälta indisk innerlighet med västerländsk aktivitet har föga av indiskt väsen men däremot omiskännelig frändskap med den litterära mystiken i England.”

Det förvånar inte att Tagores popularitet mattades i England, som ju var den huvudsakliga måltavlan för hans kritik. Engelsmännen upprördes över Tagores antikononiala hållning. På andra håll gällde motviljan ett allmänt avståndstagande från de utomeuropeiska inflytanden som gjort sig gällande i samtiden.

Tagore gjorde ytterligare en resa till Sverige i september 1926. Bevakningen av detta besök var inte lika intensiv som under det första. En anonym Svenska Morgonbladet-medarbetare fick ett samtal med Tagore på Grand Hotell i Stockholm, där han bodde även denna gång. Skribenten förvånas över att Tagore verkar vara ”väl ett tiotal år yngre och spänstigare” än då han förra gången gästade Sverige. Tagore visar stor generositet mot västvärldens kristna arv i denna intervju, även om han håller fast vid sin kritik mot den västerländska materialismen.

”Denna mammonism och detta jäkt efter materiella värden kunna vara fröet till västerlandets undergång”, menar Tagore. Han uppmanar folken i väst att ”börja om sitt kristna liv från början, enkelt och med sann vilja att höja sig”.

Endast så kan den västerländska kulturen räddas; kristendomen står nämligen i absolut motsats till den materialism som blivit förhärskande.

Niklas Bergius, lärare på Brunnsviks folkhögskola och god vän till författaren Dan Andersson, var närvarande vid Tagores framträdande i Uppsala. I den lilla skriften *Tagore* (1921) liknade Bergius den indiske gästen vid en modern profet som kommit med en utsträckt hand till svenskarna: ”och den gud, som dyrkas i Uppsala domkyrka, är för honom en punkt på den stora periferien, från vilken man kan nå medelpunkten likaväl som från oändligt många andra punkter”. Trots entusiasmen har Bergius skildring även en ironisk biton:

”Äntligen efter många om och men hade vi för några veckor sedan den äran och glädjen att ta emot Rabindranath Tagore som den svenska nationens gäst. Vi gjorde så gott vi kunde och uppförde oss så väl, som vi förstodo. Han fick en bekväm sovkupé, fastän han föredrog flygmaskin. Det var röd matta på perrongen liksom för konungar. Vi hängde blommor om halsen på honom, barnen sjöngo för honom, professorerna åto middag med honom. Vi trängdes för att få se honom och applåderade med så många händer vi hade.”

Den tillbedjan som Tagore blev föremål för kunde lätt, säger Bergius, förvandlas till löje. Tagore själv stod dock över sådant:

”Han var fulländad i sin naturliga enkelhet och kultiverade takt. Hans åsyn, hans gestalt, hans underbara huvud krossade inga illusioner. Han var den han borde vara, den man väntade: ett barn och en profet. Ur hans ansikte liksom ur hans stämma lyste denna förunderliga enhet av barnlig oskuld och åldringens visdom, som vi länge beundrat och älskat i hans skrifter. Och denna gloria av oskuld och visdom förklarades ytterligare av en godhet utan gräns, som dock ingalunda uteslöt kraft och humor.”

Grunden för Tagores storhet är enligt Bergius den enhetstanke som han gav uttryck för. Enligt Bergius kännetecknas den västerländska kulturen av splittring, söndring och egoism. Skarpast är kritiken vad gäller vetenskapen: "Vi leva i ett system av indelningar och gränser, så att vi glömma bort den verklighet, som indelas". Mot den västerländska atomiseringen av själslivet ställer Tagore (i Bergius läsning), "den primitive", en inbyggare i ett arkaiskt landskap som ännu inte känner någon splittring:

"Resultatet är, att den omgivande naturen: himmel och hav, skogar och fält, växter och djur, ter sig för den primitive som ett enda sammanhängande helt, och själv hör han med till detta hela. Och det är alltsamman fyllt av liv och kraft, så som han själv är fylld av liv och kraft. Ingenting är ensamt för sig. Den betande buffeln hör tillsammans med prärien och det är ett spel av kraft emellan dem. Den indiska djungeln är som ett stort väsen med ett stort all-liv, som flamar upp i tigerns språng, i vargens glimmande öga, i elefantens trumpetstöt, i människobarnet Mowglis' förstånd."

Sinnebild för andlig visionär

För Bergius blir Tagore sinnebild för en andlig visionär, vars budskap dock förvrängs av en oförstående publik. En ambivalens av detta slag kommer även till uttryck i Erik Hedéns anmälan av Bergius skrift i Social-Demokraten den 9 december 1921:

"Det kan synas överflödigt att prisa Tagore. I Sverige finns det väl knappt ett halvt dussin personer, som tvivla på honom. Till dessa hör en ungsocialist, som, när Tagore prisades för att han gick upp kl. 3 på natten och mediterade, upplyste att hans, ungsocialistens, far, en torpare, också brukade gå upp kl. 3, men icke för att meditera, utan för att arbeta hårt och utan mat ända fram till frukostens knappt tillmätta strömming och potatis. Men han vart icke det minsta berömd för det. Detta är enligt min mening det bästa som sagts om Tagore. Det näst bästa är hr Bergius' skrift [---]. Hr Bergius är (så vitt en okunnig kan döma) en av de få, som kunna praktiskt vittna att Östern icke är oförståelig för Västern. Man kan endast beklaga, att han i sitt korta föredrag ej haft tillfälle giva oss mera av sin tydligen ovanligt djupa kunskap i indisk filosofi."

Tagore var långt ifrån den förste att presentera orientalisk visdom för en västerländsk publik. Under den så kallade hindurenässansen på 1700-talet hade en rad klassiska indiska arbeten av religiös och skönlitterär karaktär översatts till västerländska språk. **Rammohun Roy** (1772-1833) var den förste indiske intellektuelle som uppmärksammades i väst under modern tid. Av stor indirekt betydelse för spridningen av indiskt tankegods i västvärlden var vidare den teosofiska rörelsen, som leddes av den berömda **Madame Blavatsky** (1831-1891). Hennes huvudarbete *The Secret Doctrine* (1888) gav uttryck för en synkretism där de indiska lärorna om karma och reinkarnation sammansmält med esoteriska traditioner från västvärlden. Teosofin är i hög grad källan till det som i dag kallas new age.

Mycket inflytelserik blev också **Swami Vivekananda** (1863-1902), vars framträdande på konferensen World's Parliament of Religions i Chicago 1893 blev avgörande för den moderna tolkningen av hinduismen som en av de stora världsreligionerna.

Tagores båda besök i Sverige kan således ses som en episod i en

längre utvecklingskedja. De väckte till liv gamla föreställningar om Indien som en andlighetens hemvist på jorden. Samtidigt gav de en indikation på att Indien var på väg att frigöra sig från det koloniala arvet, vilket alltså bidrog till att Tagores popularitet i väst mattades efter några få år.

Källmaterial:

Artikeln bygger på min doktorsavhandling *En yogi kommer till stan: indisk religiositet i svensk skönlitteratur med särskild tonvikt på Dan Anderssons författarskap* (Stockholm, 2002), samt följande viktigare arbeten om Tagore: **Alex Aronson**: *Rabindranath Tagore Through Western Eyes* (Kitabistan, Allahabad, 1943).

Krishna Dutta & Andrew Robinson: *Rabindranath Tagore: The Myriad-Minded Man* (London, 1997).

Edward J. Thompson: *Rabindranath Tagore: Poet and Dramatist* (2 ed. New York, 1974).

De tidningsartiklar som citeras finns samlade på Sigtunastiftelsens klipparkiv (tillsammans med en mängd annat material om Tagore).

OLAVI HEMMILÄ